

М. Кублій

ТВАРИННИЦТВО І МИСЛИВСТВО БАСІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

У статті наведено результати дослідження кісткового матеріалу з Басівського городища, отриманого в ході розкопок 2021—2022 рр., подано порівняння з попередньо вивченим матеріалом. Колекції кісток склалися передусім з кухонних відходів, вивчення яких дає змогу встановити роль кожного виду у продуктовому забезпеченні мешканців пам'ятки. Основа м'ясної продукції — домашні тварини. Їхній перелік і приблизне співвідношення у стаді встановлено серед усіх дослідженнях кісток. Також з'ясовано мисливські види, які здебільшого виконували роль продуктового забезпечення.

Ключові слова: археозоологія, тваринництво, мисливство, кухонні відходи, кістки тварин.

Вступ. Розташоване на території Посулля Басівське городище є найбільшим з-поміж укріплених поселень регіону в скіфський час (Білинський 2018, с. 216). Цей факт, на думку дослідників, вказує на його центральне місце в політично-адміністративному житті в даний період. Такий статус, зокрема, зумовлював і заняття торгівлею, що могла включати і сферу тваринництва. Датуються городище кінцем VI—III/II ст. до н. е. Виділено три горизонти: перші два фіксуються в межах від VI до IV ст. до н. е., третій — до завершення існування.

Історія дослідження. Перші дослідження на Басівському городищі здійснені понад сто років тому. На початку XX ст. його оглянув В. В. Хвойка (Болтрик, Бунятян, Фіалко 1994, с. 2) і дослідив М. О. Макаренко у 1906 р. (Макаренко 1907; Ильинская 1957, с. 1). Пізніше огляд і зняття плану городища здійснила експедиція Роменського музею під керівництвом М. М. Семенчика в ході загальних досліджень Верхньо-

© М. КУБЛІЙ, 2025

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

го Посулля 1927—1928 рр. У період з 1945 по 1959 рр. дослідженнями городища займалася Посульська експедиція Інституту археології на чолі з В. А. Іллінською (Іллінська 1952, с. 34; Ильинская 1957, с. 1). Знайдені на пам'ятці кісткові матеріали визначала палеонтолог В. І. Бібікова (Ильинская 1947, с. 10—11; 1957, с. 22; Іллінська 1952, с. 40—41).

Чергові дослідження пам'ятки почалися наприкінці XX ст. експедицією «Сула» під керівництвом Ю. В. Болтрика (Болтрик, Бунятян 1993; Болтрик, Бунятян, Фіалко 1994; Болтрик, Фіалко 1998), у ході яких археозоологічний матеріал фіксувався, відбирався і був переданий на опрацювання О. П. Журавльову.

Огляд пам'ятки 2011 р. виявив грабіжницькі розкопки з викидом археологічних матеріалів (Білинський 2013, с. 29—30).

Останні дослідження на городищі провела в 2020—2022 рр. експедиція ДП НДЦ «ОАСУ» під керівництвом А. А. Коржа.

Інформація про попередні визначення кісткового матеріалу наявна у звітах з розкопів 1947 р. на західному схилі площадки «Башта», де виявлено рештки житлових і господарчих приміщень, і шурфа на Аршавському мисі (Ильинская 1947), 1957 р. на північно-західному краю «Башти» (Ильинская 1957), 1992 р. на Аршавському мисі (Болтрик, Бунятян, Фіалко 1994) і 1993 р. на Аршавському мисі й Башті (Болтрик, Бунятян 1993). На жаль, наведені визначення вказують лише на кількість кісток по кожному з видів або ж навіть обчислено мінімальну кількість особин без зазначення повного переліку елементів скелета. Таким чином, ці дані можуть бути інформативними лише для розуміння видового складу стада і переліку мисливських видів, а також виз-

начення приблизної ролі кожного з них для давнього населення. Проте статеві-вікові, породно-типологічні особливості тварин за цими даними встановити не вдасться. Так само у висновках В. І. Бібікової не відмічено тафономічні пошкодження на кістках.

У ході досліджень 2021—2022 рр. вивчено різні ділянки пам'ятки: поселення 3 (розташоване в центральній частині західного схилу «Башти»), уроч. Кругляк і поселення в уроч. Галаманжино (Корж 2023). З них кістковий тваринний матеріал було ретельно відібрано й передано на опрацювання (Кублій 2023а). Загальна кількість кісток тварин або їхніх фрагментів становила 691 екземпляр. Найбільшу кількість матеріалів знайдено на поселенні 3 — 613 фрагментів кісток (табл. 1). З уроч. Кругляк отримано 59 екземплярів тваринних решток (табл. 2), з уроч. Галаманжино — 19 (табл. 3).

Результати і їхні обговорення. Отримані в 2021—2022 рр. кістки мають задовіль-

ний стан збереженості, завдяки чому на їхній поверхні можливо було простежити наявність слідів від гострих предметів, завданих людьми під час ділення туші й кухонної обробки, сліди від погризів тваринами та інші пошкодження.

Серед отриманих матеріалів встановити видову приналежність і елемент скелета вдалося для 425 кісток з поселення 3 на «Башті» (табл. 1), 33 — уроч. Кругляк (табл. 2) і 12 — Галаманжино (табл. 3). Проте тільки з досліджень «Башти» отримано достатню кількість кісток, щоб робити висновки щодо стану тваринництва на пам'ятці. Два інших розкопи лише засвідчують наявність найбільш поширених видів або ж становлять випадкові знахідки більш рідкісних тварин.

Варто звернути увагу на фрагментування кісток. Серед матеріалів в основному цілими збереглися суглобові кістки і фаланги пальців, також невелика кількість метаподіальних кісток. Зовсім іншу ситуацію відмічала В. І. Бібікова, досліджуючи матеріали з «Башти» 1957 р.

Таблиця 1. Визначення кісткових решток тварин з розкопу на локації «Башта», поселення 3 в 2021—2022 рр.

Table 1. Identification of animal bone remains from the excavation at the Tower location, settlement 3 in 2021—2022

Кістка	Корова	ДРХ	Свиня	Кінь	Собака	Bos sp.	Лось?	Олень	Козу- ля?	Кабан	Бобер	Невиз- начена	Разом
Череп	12	—	5	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Верхня щелепа	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Нижня щелепа	9	10	16	4	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Зуб	4	3	3	7	—	—	—	1	—	1	1	—	—
Хребець	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ребро	47	8	2	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Лопаткова	23	1	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Плечова	20	2	4	—	2	—	—	2	1	2	—	—	—
Променева	8	1	—	7	1	—	1	—	—	1	—	—	—
Ліктьова	4	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тазова	14	3	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Стегнова	16	4	1	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Велика гомілкорова	21	9	6	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Мала гомілкорова	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Таранна	—	1	—	3	—	2	—	—	—	1	—	—	—
П'яткова	5	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Суглобова	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Метаподіальна	5	2	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
П'яткова	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Плеснова	9	2	—	6	—	—	1	4	—	—	—	—	—
I фаланга	4	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II фаланга	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Копитна	2	—	—	3	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Разом	222	50	49	73	3	2	2	8	2	12	2	188	613

Таблиця 2. Визначення кісткових решток тварин з розкопу на локації «Урочище Кругляк» у 2021—2022 рр.**Table 2.** Identification of animal bone remains from the excavation at the Kruhlyak Tract location in 2021—2022

Кістка	Корова	ДРХ	Свиня	Кінь	Кабан	Бобер	Невизначена	Разом
Череп	1	—	—	—	—	—	—	—
Верхня щелепа	—	—	1	—	—	—	—	—
Нижня щелепа	2	—	—	—	—	—	—	—
Зуб	—	—	—	2	—	—	—	—
Хребець	—	2	—	1	—	—	—	—
Ребро	1	2	—	—	—	—	—	—
Лопаткова	4	—	1	—	—	—	—	—
Променева	—	—	—	1	—	—	—	—
Ліктьова	—	—	—	—	—	1	—	—
Стегнова	1	2	—	1	—	—	—	—
Велика гомілкova	5	1	—	—	—	—	—	—
Таранна	2	—	—	—	—	—	—	—
Метаподіальна	—	—	—	1	—	—	—	—
П'ясткова	—	—	—	—	1	—	—	—
Разом	16	7	2	6	1	1	26	59

За її спостереженнями, у колекції було багато цілих кісток. Крім того, вчена відзначила майже повну відсутність лопаткових кісток у виявлених тварин навіть за наявності всіх інших елементів скелета. Проте кількісні показники не були наведені.

Із розкопок на «Башті» понад половину всіх фрагментів кісток становили коров'ячі. Загалом їх знайдено 222 фрагменти. Кістки представляють усі анатомічні частини скелета корови. Серед них є як м'ясні, так і нем'ясні частини. Наявність останніх є свідченням економічної моделі, при якій забій і розподіл туші відбувався безпосередньо на пам'ятці. Аналогічні висновки вдалося зробити і О. П. Журавльову при опрацюванні матеріалів 1992 р. (Журавлев, Маркова 1994, с. 58).

Попри досить значну кількість кісткового матеріалу корови, не виявлено рогових стрижнів. Свого часу В. І. Цалкін вказував, що кількість рогових стрижнів корови від загальної кількості її кісток становить 1 %, при вищих показниках вчений робив припущення про розведення на пам'ятці рогатих порід. Якщо кількість була меншою, можливо говорити про наявність як рогатих, так і безрогих порід (Цалкин 1966, с. 12). У цьому дослідженні відсутність рогових стрижнів вказує на розведення безрогих корів. Така тенденція відмічалася дослідниками на низці городищ лісостепу і степу, а також на античних поселеннях Північного Причорномор'я, що, на думку О. П. Журавльова, вказувало на торгово-економічні взаємини між населенням цих регіонів (Билкова 1998, с. 113—114). Безрогість корів О. П. Журавльов відмічав на скіфських поселеннях Первомаївка 2 і Кам'янське

Таблиця 3. Визначення кісткових решток тварин з розкопу на локації «Урочище Галаманжино» в 2021—2022 рр.**Table 3.** Identification of animal bone remains from the excavation at the Halamanzhyno Tract location in 2021—2022

Кістка	Корова	Свиня	Кінь	Невизначена	Разом
Череп	2	—	—	—	—
Верхня щелепа	1	—	—	—	—
Зуб	4	—	—	—	—
Ребро	1	—	—	—	—
Плечова	—	—	1	—	—
Ліктьова	1	—	—	—	—
Стегнова	1	—	—	—	—
Мала гомілкova	—	1	—	—	—
Разом	10	1	1	7	19

городище, датовані IV ст. до н. е. (Журавлев 1995, с. 128). В. І. Цалкін вказував наявність і безрогих, і рогатих порід на Більському городищі (відсоток рогових стрижнів становив 0,55 %) (Цалкин 1966, с. 11—12), розташованому на території Лівобережного лісостепу, яке було найближчим городищем-гігантом до Басівського.

Хоча не до всіх скіфських пам'яток лісостепу можна зробити такий висновок. Дослідження розташованого в Побужжі Северинівського городища, яке було торговим центром і виконувало функцію обслуговування караванів (Boltryk 2009), показало наявність рогатих порід корів (Кублій 2023b, с. 370). Правда, період існування Северинівського городища більш ранній —

з VII до середини VI ст. до н. е. (Boltryk 2009). Від часу його існування до періоду життя на Басівському городищі могли відбутися зміни породно-типологічного складу домашнього стада. Висновки про різницю тваринництва загалом зробив О. П. Журавльов, досліджуючи скіфські городища Нижнього Подніпров'я (Журавлев 1991, с. 75, 84—85). Такий висновок вченого стосувався передусім зміни співвідношення домашніх тварин — зменшення з часом частки корови і збільшення свиней у домашніх господарствах.

Зріст тварин у загравку, як ще одну породно-типологічну характеристику, вдалося встановити лише за однією цілою п'ястковою кісткою і за напрацьованими для цього методиками (Matolcsi 1970; Teichert 2005, s. 485). Висота корови становила 113,5 см. Така висота є стандартною для скіфського часу (Цалкин 1966, с. 19; Журавлев 1995, с. 129). Співвідношення висоти п'ястка до ширини верхнього і нижнього кінця, а також до ширини діафіза за методикою визначення статі (Цалкин 1966, с. 18) дає змогу визначити, що кістка належала самці. Через пошкодженість решти трубчастих кісток, проміри яких дають можливість встановлювати висоту тварин і статі, інших даних по пам'ятці отримати не вдалося. Для скіфського часу, за літературними даними, кількість дорослих самців у стаді становила 75,7 %, самців — 5,7 %, волів — 18,6 % (Цалкин 1966, с. 19).

За станом приростання епіфізів трубчастих кісток (Silver 1969; Lasota-Moskalewska 2008, s. 138), прорізуванням і заміною зубів (Lasota-Moskalewska 2008, s. 138) і стиранням зубних коронок (Grant 1982, p. 92—103) встановлено вік тварин. Згідно з отриманими даними, забій більшості корів відбувався в дорослому віці або ж при досягненні ними максимальної м'язової маси. Така ж ситуація спостерігалася і при визначенні кісток В. І. Бібіковою (Ильинская 1947, с. 11; 1957, с. 22) та О. П. Журавльовим (Болтрик, Бунятян 1993, с. 32; Болтрик, Бунятян, Фіалко 1994, с. 27). Велика кількість дорослих тварин вказує на достатню кормову базу на пам'ятці, яка давала можливість прогодувати домашнє стадо, особливо в зимовий період.

Хоч на пам'ятці і не вдалося відстежити чіткого статеві-вікового складу стада, можна припустити, що поголів'я корів утримувалося для отримання молочної продукції і використання волів для фізичної праці. На це вказують дані досліджень інших авторів (Цалкин 1966, с. 19).

Оскільки досліджуваний кістковий матеріал корів належав до кухонних відходів, постглетальне використання полягало в отриманні м'яса і супровідних продуктів. На 15 кістках виявлено сліди від гострих предметів. У двох випадках на суглобових кістках заплесна виявлено сліди надрізів з усіх сторін. Найімовірніше, вони утворилися в результаті надрізів

при зніманні шкіри. Також вони могли залишитися внаслідок перерізання сухожиль, що менш імовірно. Серед інших нем'ясних кісток зі слідами пошкоджень гострими предметами знайдено нижню частину плеснової кістки зі слідами надрубання на нижньому епіфізі, нанесеному вздовж кістки між двома пальцями. Решта 12 фрагментів зі слідами належали до м'ясних частини скелета. Завдяки розрубанням і розрізуванням тушу тварини ділили на фрагменти заради використання м'яса. Решта крупних кісток, на яких хоч і не було слідів від гострих предметів, були фрагментованими, що вказувало на належність їх до кухонних відходів. Також на частині кісток знайдено сліди від погризів собаками, що, на думку дослідників (Хамайко, Яніш 2018, с. 200), є додатковим доказом кухонних решток.

Кісток дрібної рогатої худоби знайдено 50. З них одну таранну кістку ідентифіковано як овечу. Попередні дослідники, маючи більшу вибірку кісткового матеріалу, знаходили на пам'ятці кістки обох видів — і вівці, і кози. Проте встановити перевагу якогось з видів не вдалося, оскільки в різних кісткових колекціях перевага була то за одним, то за іншим. У матеріалах 1947 р. з «Башти» переважали кози над вівцями — 14 і 5 відповідно. У визначеннях 1957 р. ці два види не розділялися. На Аршавському укріпленні в 1992 р. виявлено 19 кісток овець, 8 — кози і 198 — обох видів без розрізнення. Уже наступного року з тієї ж ділянки кісток овець знайдено 2, кози — 10 і без розділення на вид — 92, а з «Башти» — 27 кісток вівці, 18 — кози і 228 обох видів (Ильинская 1947, с. 11; 1957, с. 22; Болтрик, Бунятян 1993, с. 29—32; Болтрик, Бунятян, Фіалко 1994, с. 27). Дані з пам'яток раннього залізного віку загалом вказують на перевагу овець над козами, при тому в лісостеповій зоні кіз було всього 8—10 %, збільшення питомої ваги цього виду відчувалося в Північному Причорномор'ї — до 40 % на Кам'янському городищі, проте все одно вівці становили більшість (Цалкин 1966, с. 29; Журавлев 1991, с. 84—85).

Висота вівці в загравку становила 61 см. Зріст встановлено за напрацьованими методиками для промірів таранної кістки (Teichert 1975). Через сильну їхню фрагментованість встановити інші породно-типологічні характеристики не було можливості.

На таранній кістці вівці на задній її стороні виявлено велику кількість порізів. Ймовірно, їх залишили під час перерізання сухожиль. Серед інших слідів від гострих предметів на кістках дрібної рогатої худоби знайдено слід від зрізання на фрагменті ребра. Такий слід міг залишитися при відділенні м'яса від кістки, причому ще в сирому вигляді. Також виявлено надріз на гілці нижньої щелепи поруч зі скронево-нижньощелепним суглобом. Ще два фрагменти мали сліди від погризів собаками.

При визначенні віку за станом зубної системи аналізувалося сім зразків. Така кількість недостатня для статистично обґрунтованих висновків, тому вважати співвідношення вікових категорій загальним для поголів'я дрібної рогатої худоби на пам'ятці не правильно. Проте все ж певні тенденції навіть при такій кількості можна простежити. Три особини мали молочний P_4 , з яких одна була молодшою одного року, а дві у віці від одного до півтора року. Ще три особини мали вік у діапазоні 2,5—3 роки і одна — 3—3,5 роки.

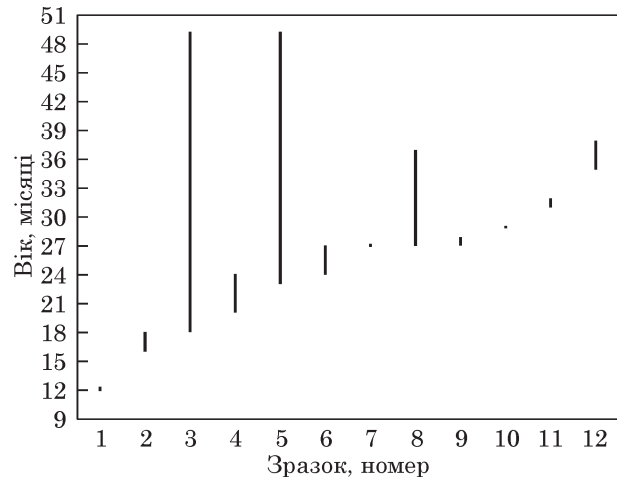
Аналіз стану приростання епіфізів показав наявність однієї тварини віком до 10 місяців. Інші тварини були дорослими, проте точно встановити їхній вік було неможливо.

Свині знайдено 49 кісток. Кістки цього виду сильно фрагментовані, тому не було можливо зняти з них проміри. Попри це, сліди ділення гострими предметами знайдено тільки на одному фрагменті ліктьової кістки поруч з верхнім епіфізом — на ліктьовому суглобі. Три кістки мали сліди погризів собаками. Цей вид утримувався для одержання м'ясної продукції.

Два фрагменти кісток мали сліди від вогню (обидва були повністю чорними), але характер обпалення був відмінний від того, який залишається під час приготування їжі над вогнем. Це більше вказує на спеціальне або випадкове попадання фрагментів кісток у вогонь. Мала кількість кісток з подібними обпаленнями (з розкопу отримано ще дві такі кістки, також повністю чорні, для яких не вдалося встановити видову й анатомічну приналежність) не може бути свідченням утилізації кісток методом спалювання. Швидше ці кістки випадково потрапили у вогнище. Чорного кольору кістка набуває при температурах горіння 300—400 °C (Голубович та ін. 2020, с. 11).

Фрагменти нижніх щелеп серед свинячих кісток трапляються частіше, ніж в інших видів. Така динаміка простежена не лише на пам'ятках скіфського часу, а й для більш пізніх періодів. Нижні щелепи свині — хороший матеріал для встановлення і вікових, і статевих показників домашнього стада. З досліджуваної колекції отримано 12 зразків, за якими можна було встановити вік. З них три одночасно давали змогу визначити і стать тварин (рисунок). Такої кількості не достатньо для точної статистичної вибірки. З колекції десять оцінювались за стертістю молярів і два — тільки за наявністю постійного P_4 . Згідно з отриманими результатами, тварин молодше 2-річного віку було три, забій семи тварин відбувся в період від 2 до 3 років. Одна тварина була старшою від 1,5 року, інша — від 2 років. Проте встановити верхню межу їхнього віку неможливо.

Дані попередніх дослідників тваринного комплексу пам'ятки давали набагато вищий показник молодих особин. Проте в їхньому розпорядженні вибірка була набагато більшою.

Визначення віку свиней на основі стану зубної системи нижньої щелепи (№ 2, 3, 6 — самки)

Determination of pig age based on the condition of the dental system of the lower jaw (N 2, 3, 6 — females)

Загалом, на пам'ятках скіфського часу в лісо-степу відмічається, що майже половина забитих тварин були молодше від 1 року — 47,2 %, а старше від 22 місяців (час прорізування M_3) було майже чверть тварин — 23,8 % особин (Цалкин 1966, с. 36). На Северинівському городищі при вибірці в 75 зразків, третина з яких були у віці до 1 року, а найстаріші тварини забивалися у віці 4 роки.

Коней знайдено 73 фрагменти кісток. Вид представлений більшістю елементів скелета. Цілими збереглися суглобові кістки, фаланги пальців і частково метаподіальні. Сліди від гострих предметів були на дев'яти кістках, серед яких як м'ясні, так і нем'ясні частини скелета. Серед нем'ясних — порізи на двох таранних кістках, до яких кріпляться сухожилки, що й могли перерізатися, або ж залишені в наслідок знімання з тварини шкіри. Також сліди надрубання були на нижній частині плеснової кістки і на I фаланзі. Погризи собак знайдено на краю діафіза трубчастої кістки.

На основі цілих кісток встановлювалися породно-типологічні характеристики стада коней. Висота коня, визначена за методикою (Kiesewalter 1889) для плеснової кістки була 131,1 см, що, за класифікацією зросту (Витт 1952, с. 172—173), вказувало на його малорослість. Відповідно до класифікації тонконогості (Топачевський 1956, с. 68—69) плеснова кістка належала тонкономому коню. Проміри, зняті з чотирьох I фаланг, також дали змогу визначити тонконогість. З них три особини були напівтонконогими, одна — середньоногою. Середньоногий кінь мав незначне вторинне розростання на I фаланзі. Вторинне розростання вказує на фізичні навантаження, які виконувала тварина. Серед напівтонконогих коней у двох вторинного розростання не відмічено взагалі, в одного воно було дуже незначним.

Таблиця 4. Розподіл кісткових решток тварин з розкопів різних років, кількість кісток з яких достатня для статистичної вибірки. 1947 р. — обчислена мінімальна кількість особин, 1957, 1992, 1993, 2021—2022 р. — кількість кісток

Table 4. Distribution of animal bone remains from excavations of various years, with a sufficient number of bones for statistical sampling. 1947 — calculated minimum number of individuals; 1957, 1992, 1993, 2021—2022 — number of bones

Тварина	1947, «Башта»	1957, «Башта»	1992, Аршавське	1993, «Башта»	1993, Аршавське	2021—2022, пос. 3
Корова	20	762	1102	1998	1453	222
ДРХ	—	310	198	228	116	49
Вівця	5	—	19	27	6	1
Коза	14	—	8	18	11	—
Свиня	26	308	206	281	103	49
Кінь	15	558	212	396	280	73
Собака	3	33	32	21	5	3
Тур	—	—	—	—	1	2
Лось	3	20	8	14	3	2
Олень	4	4	2	12	5	8
Козуля	—	4	1	—	1	2
Кабан	2	17	12	45	10	12
Кулан	—	—	—	2	—	—
Ведмідь	1	1	4	—	—	—
Вовк	1	—	—	—	—	—
Лисиця	2	1	9	—	—	—
Бобер	2	2	2	9	—	2
Заєць	1	3	—	6	2	—
Птах	—	—	—	3	—	—
Качка	2	1	—	—	—	—
Гуска	—	1	—	—	—	—
Черепашка	—	—	—	1	—	—
Риба	—	—	—	2	—	—
Невизначена	—	—	—	931	724	188

Оскільки тонконогі коні найкраще підходять для верхової їзди, товстоногі — для виконання важких фізичних завдань, а середньоногі можуть використовуватися для обох функцій, на пам'ятці можна відмітити використання коня для обох функцій.

Статеві-вікові характеристики встановлено за однією нижньою щелепою. Вона належала самцю віком 4—5 років.

Собаких кісток було три. Це фрагменти крупних трубчастих кісток передньої кінцівки — два нижні кінці плечової і верхній кінець променевої. На кістках не знайдено слідів від гострих предметів.

Ті ж самі домашні види тварин траплялися у всіх розкопах, на яких було отримано достатню вибірку кісток. При цьому простежувалися приблизно такі ж співвідношення кісток серед видів (табл. 4).

Дикі мисливські види представлені незначною кількістю кісток. Однозначно вдалося визначити оленя, кабана та бобра.

Оленя визначено вісім кісток. Серед них чотири фрагменти діафізів плесна, які є нем'якими частинами скелета. Крім них, знайдено

окремий зуб і три фрагменти кісток м'яких частин скелета.

Кісток кабана виявлено 12. Серед них як кістки краніального, так і посткраніального відділів. На задній стороні нижнього кінця плечової кістки виявлено велику кількість порізів, які є ознакою ділення туші тварини в місці суглоба. Ще одна кістка була зі слідами погризів собаками. Цілою була єдина суглобова кістка — таранна. За її розмірами встановлено висоту тварини в загривку — 89,5 см.

Знайдених кісток бобра було дві — фрагмент нижньої щелепи і окремий зуб. Кісток посткраніального скелета не знайдено. За станом зубної системи встановлено вік (Волох 2022, с. 63—65) — близько трьох років.

Через фрагментованість частини кісток виникли сумніви щодо їхньої видової приналежності. Дві, ймовірно, належать лосю — фрагмент променевої кістки, який може також належати корові, і верхній кінець плечової кістки, який також може належати оленю.

Фрагментовані кістки козулі можна сплутати з кістками дрібної рогатої худоби. З пам'ятки

отримано два таких фрагменти — плечової і тазової кісток.

Дві таранні кістки належать або крупним коровам, або турові чи зубру. Найбільша довжина кісток становить 83,5 і 66 мм. Крупніша кістка більш імовірно належить котромусь із диких видів.

Дикі види тварин, виявлені в колекції 2021—2022 рр., трапляються і серед матеріалів з більшими вибірками попередніх років (табл. 4). У всіх колекціях були кістки лося, оленя й кабанна. Козулю виявлено на «Башті» в 1957 р., а також на Аршавському укріпленні 1992 і 1993 рр. Бобер траплявся всюди, крім Аршавського укріплення в 1993 р., натомість тільки в цій колекції виявлено тура.

Крім того, у 1947, 1957 і 1992 рр. знайдено кістки ведмеда і лисиці, 1947 — вовка. Зайця знайдено в 1947, 1957 і на обох ділянках в 1993 р. На «Башті» в 1993 р. знайдено кістки кулана. Крім ссавців, у попередніх колекціях знайдено також кістки птахів, рептилій і риб. У 1947 і 1957 рр. — качині кістки, 1957 — кістки гуски. 1993 р. на «Башті» — кістки пташки без визначення виду, в тій самій колекції знайдено кістки черепахи і риби.

Як видно по кістках диких тварин, збільшення вибірки впливало на кількість знайдених видів на поселенні. Оптимальна вибірка, яку вважають достатньою для встановлення видового різноманіття, коливається в межах від 200—300 визначених фрагментів (Косинцев, Стефанов, Труфанов 1989; Amorosi et al. 1996) до 400 (Антипина 2004). Колекція кісток з «Башті» і поселення 3 у 2021—2022 р. становить 425 визначених фрагментів. Проте низку видів, виявлених попередніми дослідженнями, в цій колекції зафіксувати не вдалося. Ці види представлені в матеріалах 1947, 1957, 1992 і 1993 рр. поодинокими знахідками.

Варто зауважити, що велику кількість мисливських хутряних видів може бути не знайдено навіть у досить великій вибірці, оскільки їхні кістки, як правило, на пам'ятці не опинялися. З хутряних видів шкіру знімали на місці полювання і там же викидали тушу, якщо їхнє м'ясо було не придатне для споживання. А як видно з отриманого на пам'ятці матеріалу, абсолютну більшість кісток становили кухонні відходи. На це вказує і поточне дослідження, такий висновок було зроблено і за колекцією 1992 р. (Журавлев, Маркова 1994, с. 58).

Висновки. Таким чином, отримані результати показують не реальне співвідношення тварин, які використовувались у господарстві, а радше види, що виконували функцію м'ясного забезпечення. Нем'ясні види серед такого матеріалу є більше винятком. З цього виходить, що мешканці пам'ятки для отримання м'яса використовували домашнє поголів'я, а мисливські види відігравали лише додаткову роль. Аналогічні результати було отримано

при вивченні кісткових решток тварин усіх періодів досліджень. Проте навіть за кухонними відходами можливо зробити припущення щодо прижиттєвих функцій деяких видів домашніх тварин. Корів, судячи з комплексного аналізу кісток з різних досліджень городища, використовували для отримання молочної продукції і, можливо волів, застосовували як робочу силу. Коней могли використовувати і для верхової їзди, і для фізично важкої роботи. Вік забою тварин вказує на задовільну кормову базу, при якій молоде поголів'я має всі ресурси для проживання.

Мала кількість кісток нем'ясних домашніх тварин, таких, як собака, зовсім не свідчить про мале поширення цього виду на пам'ятці. Більшість їхніх кісток могли не опинитися серед кухонних відходів.

Переважання серед мисливської фауни диких копитних знову ж таки вказує на знахідки кухонних решток. Кістки хутряних звірів, поодинокі знайдені на поселенні, не репрезентують справжньої ролі цих видів у господарстві. Повний їхній перелік встановити досить складно, проте чим чисельніша колекція кісток, тим більшу кількість їх вдається виявити.

ЛІТЕРАТУРА

- Антипина, Е. Е. 2004. Археозоологические исследования: задачи, потенциальные возможности и реальные результаты В: Антипина Е. Е., Черных, Е. Н. (ред.). *Новейшие археозоологические исследования в России. К столетию со дня рождения В. И. Цалкина*. Москва: Языки славянской культуры, с. 7-33.
- Билкова, В. П. 1998. До проблеми зв'язків і зміни культур населення Нижнього Подніпров'я в Античну епоху. *Археологія*, 3, с. 113-121.
- Білинський, О. О. 2013. Нові матеріали з Басівського городища на Посуллі. *Магістеріум. Археологічні студії*, 53, с. 28-31.
- Білинський, О. О. 2018. Городища скіфського часу в Дніпровському Лівобережному Лісостепу: загальна характеристика, каталог, типологія. *Археологія і давня історія України*, 1 (26), с. 213-234.
- Болтрик, Ю. В., Бунятян, К. П. 1993. *Звіт про роботу Басівського загону експедиції «Сула» в 1993 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1993/55.
- Болтрик, Ю. В., Бунятян, К. П., Фіалко, О. Є. 1994. *Звіт про роботу Басівського загону експедиції «Сула» за 1992 рік.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1992/7.
- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 1998. *Отчет о работе экспедиции Сула — 94.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1994/124.
- Витт, В. О. 1952. Лошади Пазырыкских курганов. *Советская археология*, 16, с. 163-205.
- Волох, А. М. 2022. *Визначення віку мисливських звірів*. Одеса: Олді+.
- Голубович, Л. Л., Голубович, П. Л., Голубович, А. Л., Войченко, В. В., Ольховський, В. О. 2020. *Судово-медична ідентифікація спаленої особи за кістковими залишками: монографія*. Харків: Бровін О. В.
- Журавлев, О. П. 1991. Животноводство и охота у населения скифских городищ Нижнего Поднепровья. *Проблемы археологии Северного Причерноморья*.

р'я (к 100-летию основания Херсонского музея древностей). Херсон: ХГТ, с. 75-86.

Журавлев, О. П. 1995. Фауна из скифских поселений Нижнего Поднепровья. В: Гаврилюк, Н. А. *Скотоводство степной Скифии*. Препринт. Скифы: экономика и история, 3. Киев: Актан, с. 128-138.

Журавлев, О. П., Маркова, Е. В. 1994. Костные остатки из скифского Басовского городища. В: *Тезисы докладов международной конференции «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 95-летию со дня рождения Б. Н. Гракова*. Запорожье: Запоріжжя, с. 57-60.

Ильинская, В. А. 1947. *Верхнесульская экспедиция 1947 г.* НА ИА НАН України, ф. 64, 1947/16.

Ильинская, В. А. 1957. *Новые раскопки на городище у с. Басовка в 1957 году.* НА ИА НАН України, ф. 64, 1957/11.

Іллінська, В. А. 1952. Верхньосульська експедиція 1947 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 34-42.

Корж, А. 2023. Дослідження Басівського городища у 2021—2022 рр. *Археологічні дослідження в Україні 2022 р.*, с. 235-238.

Косинцев, П. А., Стефанов, В. И., Труфанов, А. Я. 1989. Репрезентативный объем остеологической выборки и устойчивость характеристик типа хозяйства и состава стада. В: Вишняцкий, Л. Б. (ред.). *Актуальные проблемы методики Западносибирской археологии*. Новосибирск, с. 138-141.

Кублій, М. 2023а. Археозоологічні дослідження Басівського городища за матеріалами розкопок 2022 р. *Археологічні дослідження в Україні 2023 р.*, с. 373-374.

Кублій, М. 2023б. Огляд археозоологічних матеріалів Северинівського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2023 р.*, с. 370-371.

Макаренко, Н. Е. 1907. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 году. *Известия Императорской Археологической комиссии*, 22, с. 38-90.

Топачевський, В. О. 1956. Фауна Ольвії. *Збірник праць зоологічного музею*, 27, с. 61-130.

Хамайко, Н. В., Яніш, Є. Ю. 2018. Археозоологічні матеріали Шестовицького могильника в колекціях Інституту археології. *Археологія і давня історія України*, 3 (28), с. 192-204.

Цалкин, В. И. 1966. *Животноводство и охота племен восточноевропейской лесостепи в раннем железном веке*. Материалы и исследования по археологии СССР, 135. Москва: Наука.

Amorosi, T., Woollett, J., Perdikaris, S., McGovern, T. 1996. Regional zooarchaeology and global change: problems and potentials. *World Archaeology*, 28, p. 126-157.

Boltryk, Y. 2009. Pontic trade routes — Baltic Sea areas as map of Scythian expansion. *Baltic-Pontic studies*, 14, p. 402-414.

Grant, A. 1982. The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: Wilson, B., Grigson, C., Payne, S. (eds.). *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*. Oxford, p. 91-108.

Kiesewalter, L. 1889. *Skelett Messungen am Pferde als Beitrag zur theoretischen Grundlage der Beurteilungslehre des Pferdes*. Inaug. Dissert. Leipzig.

Lasota-Moskalewska, A. 2008. *Archeozoologia Ssaki*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Matolcsi, J. 1970. Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 87, 1—4, s. 89-137.

Silver, I. A. 1969. The ageing of domestic animals. In: Brothwell, D. R., Higgs, E. S. (eds.). *Science in archaeology*. London: Thames, p. 283-302.

Teichert, M. 1975. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: Clason, A. T. (ed.). *Archäozoological studies*. Amsterdam: North Holland, s. 51-69.

Teichert, M. 2005. Vergleich zwischen gemessener und berechneter Widerristhöhe bei einem Deutschen Schwarzbunten (Holstein) Milchrind. *Munibe Antropologia — Arkeologia*, 57, s. 483-486.

REFERENCES

Antipina, E. E. 2004. Arkheozoologicheskie issledovaniia: zadachi, potentsialnye vozmozhnosti i realnye rezultaty. In: Antipina, E. E., Chernykh, E. N. (eds.). *Noveishie arkheozoologicheskie issledovaniia v Rossii. K stoletiiu so dnia rozhdeniia V. I. Tsalkina*. Moskva: Iazyki slavianskoi kul'tury, s. 7-33.

Bylkova, V. P. 1998. Do problemy zv'iazkiv i zminy kultury naselennia Nyzhnoho Podniprovia v Antychnu epokhu. *Arkheolohiia*, 3, s. 113-121.

Bilynskyi, O. O. 2013. Novi materialy z Basivskoho horodysha na Posulli. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*, 53, s. 28-31.

Bilynskyi, O. O. 2018. Horodysha skifskoho chasu v Dniprovskomu Livoberezhnomu Lisostepu: zahalna kharakterystyka, kataloh, typolohiia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (26), s. 213-234.

Boltryk, Yu. V., Buniatian, K. P. 1993. *Zvit pro robotu Basivskoho zahonu ekspedytsii «Sula» v 1993 r.* NA IА НАН України, f. 64, 1993/55.

Boltryk, Yu. V., Buniatian, K. P., Fialko, O. Ye. 1994. *Zvit pro robotu Basivskoho zahonu ekspedytsii «Sula» za 1992 rik.* NA IА НАН України, f. 64, 1992/7.

Boltryk, Yu. V., Fialko, E. E. 1998. *Otchet o rabote ekspedytsii Sula — 94.* NA IА НАН України, f. 64, 1994/124.

Vitt, V. O. 1952. Loshadi Pazyrykskikh kurganov. *Sovetskaya arkheologiia*, 16, s. 163-205.

Volokh, A. M. 2022. *Vyznachennia viku myslyvskykh zviriv*. Odesa: Oldi+.

Holubovych, L. L., Holubovych, P. L., Holubovych, A. L., Voichenko, V. V., Olkhovskiy, V. O. 2020. *Sudovo-medychna identyfikatsiia spalenoї osoby za kistkovymy zalyshkamy: monohrafiia*. Kharkiv: Brovin O. V.

Zhuravlev, O. P. 1991. Zhivotnovodstvo i okhota u naselennia skifskikh gorodishch Nizhnego Podneprov'ia. *Problemy arkheologii Severnogo Prichernomoria (k 100-letiiu osnovaniia Khersonskogo muzeia drevnostei)*. Kherson: KHGT, s. 75-86.

Zhuravlev, O. P. 1995. Fauna iz skifskikh poselenii Nizhnego Podneprov'ia. In: Gavriliuk, N. A. *Skotovodstvo stepnoi Skifii*. Preprint. Skify: ekonomika i istoriia, 3. Kiev: Aktan, s. 128-138.

Zhuravlev, O. P., Markova, E. V. 1994. Kostnye ostatki iz skifskogo Basovskogo gorodishcha. *Tezisy dokladov mezhdunarodnoi konferentsii «Problemy skifo-sarmatskoi arkheologii Severnogo Prichernomoria», posviashchennoi 95-letiiu so dnia rozhdeniia B. N. Grakova*. Zaporozhe: Zaporizhzhia, s. 57-60.

Ilinskaia, V. A. 1947. *Verkhnesul'skaia ekspeditsiia 1947 g.* NA IА НАН України, f. 64, 1947/16.

Ilinskaia, V. A. 1957. *Novye raskopki na gorodishche u s. Basovka v 1957 godu.* NA IА НАН України, f. 64, 1957/11.

Ilinska, V. A. 1952. *Verkhnosul'ska ekspeditsiia 1947 r.* *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, IV, s. 34-42.

Korzh, A. 2023. Doslidzhennia Basivskoho horodysha u 2021—2022 rr. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2022 r.*, s. 235-238.

Kosintsev, P. A., Stefanov, V. I., Trufanov, A. Ia. 1989. Reprezentativnyi obieem osteologicheskoi vyborki i ustoi-chivost kharakteristik tipa khoziaistva i sostava stada. In: Vishniatskii, L. B. (ed.). *Aktualnye problemy metodiki Zapadnosibirskoi arkheologii*. Novosibirsk, s. 138-141.

Kublii, M. 2023a. Arkheozoologichni doslidzhennia Basivskoho horodysha za materialamy rozkopok 2022 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2023 r.*, s. 373-374.

Kublii, M. 2023b. Ohliad arkheozoolohichnykh materialiv Severynivskoho horodyshcha. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2023 r.*, s. 370-371.

Makarenko, N. E. 1907. Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniiax v Poltavskoi gubernii v 1906 godu. *Izvestiya Imperatorskoy Arkheologicheskoy komissii*, 22, s. 38-90.

Topachevskiy, V. O. 1956. Fauna Olvii. *Zbirnyk prats zoolohichnoho muzeiu*, 27, s. 61-130.

Khamaiko, N. V., Yanish, Ye. Yu. 2018. Arkheozoolohichni materialy Shestovyt'skoho mohyl'nyka v kolektsiakh Instytutu arkheolohii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (28), s. 192-204.

Tsalkin, V. I. 1966. *Zhivotnovodstvo i okhota plemen vostochnoevropaiskoi lesostepi v rannem zheleznom veke*. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 135. Moskva: Nauka.

Amorosi, T., Woollett, J., Perdikaris, S., McGovern, T. 1996. Regional zooarchaeology and global change: problems and potentials. *World Archaeology*, 28, p. 126-157.

Boltryk, Y. 2009. Pontic trade routes — Baltic Sea areas as map of Scythian expansion. *Baltic-Pontic studies*, 14, p. 402-414.

Grant, A. 1982. The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: Wilson, B., Grigson, C., Payne, S. (eds.). *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*. Oxford, p. 91-108.

Kiesewalter, L. 1889. *Skelett Messungen am Pferde als Beitrag zur theoretischen Grundlage der Beurteilungslehre des Pferdes*. Inaug. Dissert. Leipzig.

Lasota-Moskalewska, A. 2008. *Archeozoologia Ssaki*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Matolcsi, J. 1970. Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 87, 1—4, s. 89-137.

Silver, I. A. 1969. The ageing of domestic animals. In: Brothwell, D. R., Higgs, E. S. (eds.). *Science in archaeology*. London: Thames, p. 283-302.

Teichert, M. 1975. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: Clason, A. T. (ed.). *Archäozoological studies*. Amsterdam: North Holland, s. 51-69.

Teichert, M. 2005. Vergleich zwischen gemessener und berechneter Widerristhöhe bei einem Deutschen Schwarzbunt- en (Holstein) Milchrind. *Munibe Antropologia — Arkeologia*, 57, s. 483-486.

tained. The results of the analysis of the bone collection were compared with previously obtained data. Only those results based on a sufficient sample size were used for comparison. Since most of the bone material consisted of kitchen waste, as indicated by the nature of the bone fragmentation and traces of sharp objects on some of the remains, it was primarily possible to identify the animal species that served as the food supply for the people. The foundation of the economy consisted of domesticated animal species. Among the kitchen waste, remains of cows, sheep, goats, pigs, and horses were identified. Additionally, isolated finds of bones from a non-meat species — dogs — were noted. The age structure of the animals suggests a sufficient food supply, adequate to support the younger generation, particularly during the winter period. The cows found at the site belonged to hornless breeds, which were characteristic of most forest-steppe and Northern Black Sea region settlements during the Early Iron Age. For some species, assumptions were made regarding their use during their lifetime. The cattle population may have been maintained for dairy production, as suggested by the age structure of the site and the sex ratio observed at other Scythian sites. While the use of oxen for physical labor was not documented at the Basivka settlement, the rearing of oxen has been recorded at other Scythian sites. Horses were used both for riding and draught work. Among the bones of wild animal species, ungulates predominated, hunted primarily for their meat. Their quantity was small, indicating that the meat of wild animals played a supplementary rather than a primary role. Fur-bearing species, whose bones are recorded in larger samples, also played an important role in the settlement's economy. However, their remains are significantly harder to find at this site.

Keywords: archaeozoology, animal husbandry, hunting, kitchen waste, animal bones.

Одержано 31.03.2025

M. Kublii

ANIMAL HUSBANDRY AND HUNTING OF THE BASIVKA HILLFORT

During archaeological excavations at the Basivka hillfort in 2021—2022, animal bone material was ob-

КУБЛІЙ Михайло, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Mykhailo KUBLII, PhD, Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-9824-3144,

e-mail: myhajlo.kublii@gmail.com.